

LÁSZLÓ SZABOLCS

A VÉSZKORSZAK KÜSZÖBÉN

Nyíri János: *Madárország*

■ Talán az egyik legizgalmasabb olvasói élmény, amikor az elemi igazságérzetből eredő gyermeki pimaszság és meghökkenítő szemtelenség szinte gránátként robbantja szét a felnőttek világát belepő, fojtogató konvenciókat és hazugságokat. A gyerekek ösztönös, zabolázatlan beköпései egy csapásra szelik ketté a hamis és zsarnoki kompromisszumok gordiuszi csomóit, és miközben leleplezik a császár új ruháját, legalább pillanatnyira megcsillan a kristálytisza moralitás perspektívája. Mi tagadás, a magyar regényirodalom nem bővelkedik túlságosan az egészséges gyermeki pimaszság és lázadó szellem ilyen eseteivel, ezért is volt különleges élmény Nyíri János *Madárország* című életrajzi könyve, amely pontosan erre a felszabadító attitűdre építi világát.

A második világháború és a magyar holokauszt idejében játszódó regény tízéves gyereknarrátora, a dinamikus, leleményes és felvágott nyelvű Sondor Jóska felejthetetlen szereplőként nyugodtan elfoglalhatná helyét a magyar irodalmi arcképcsarnokban. A számtalan emlékezetes jelenet közül az egyikben például odaáll a nagybátyját a fronton kínzó keretlegény elé, és álinaivsággal kérdezi meg: „Mikor kapta a kítüntetést, törzsrőmester úr?” A beképzelt és szadista nyilas persze kihúzza magát, és gyanútlanul feleli, hogy a doni hadjáraton – mire a kis Jóska rávágja: „Táv- vagy gyorsfutásért?” És már iszkol is, mert gyerek létere tökéletesen tudatában van, hogy egyenesen hazaárulásnak számít az ilyen lázadó humor 1943-ban, a fasizálódó Magyarországon.

Am az érdekesítő regényvilág és főszerplő meg a feldolgozott téma fontossága ellenére Nyíri János neve többnyire ismeretlen a magyar kulturális köztudatban. Ez annak tudható be, hogy az 1932-es születésű író már fiatalon, az 1956-os forradalmat követő napokban Nyugatra emigrált, s színházrendezői, tanári, dráma- és regényírói pályája, majd nemzetközi sikere immár Franciaországban és Angliában bontakozott

ki – anélkül azonban, hogy a magyar közönség megismerhette volna munkásságát. A főművének tekintett *Madárország* 1989-ben először angolul jelent meg, *Battlefields and Playgrounds* címmel a londoni Macmillan kiadónál, majd a következő évben Magyarországon is. De míg nemzetközi szinten a *Wall Street Journal* vagy a *Neue Allgemeine Zeitung* recenziói szuperlatívuszokban ünnepezték a könyvet (amint az amerikai módon a borítóra nyomtatott idézetek is mutatják), a magyar recepció csupán a szokásos visszhangtalan 2-3 kritikáig terjedt. Ezt követően a regény és az író maga is olyannyira feledésbe merültek, hogy még az emigráns magyar irodalmat is érintő kanonizációs disputák vagy a holokauszt irodalmi feldolgozásáról és emlékezetéről szóló közbeszéd kontextusában sem bukkantak fel. Így hát a 2014-es Magyar Holokauszt Emlékév kapcsán megjelenő új kiadás ténylegesen „adósságot törleszt” azáltal, hogy ismét elérhetővé teszi a könyvet, és ugyanakkor gyakorlatilag ismeretlen művet kínál felfedezésre.

A hivatalos emlékév kontextusa és a vézskorszak emlékezetéről az elmúlt évben kibontakozó élénk közéleti, történelmi és kulturális eszmecsere sajátos aktualitást adnak a regénynek, ugyanis a könyvben ábrázolt események s az ezek révén felvetett kérdések (pl. az ország német megszállása és a deportálások körüli felelősség) több ponton ütköznek a jelenlegi magyarországi emlékezetpolitika vitatott részleteivel. De az aktualitásból adódó politikai olvasat mellett természetesen ajánlott a regény narratív és gondolati gazdagságára is figyelni, hiszen a rokonítható magyar szövegekhez hasonlóan (Kertész *Sorstalansága* mellett ide sorolhatjuk Ember Mária *Hajtűkanyar*, Heller Ágnes *Bicikliző majom*, Konrád György *Elutazás és hazatérés* című könyvét) Nyíri János műve is túlmutat egy sablonosra leszűkített téma korlátain.

Maga a szerző is kimondottan ellenezte regényének efféle beskatulyázását, és az ins-

piráló alapélményt inkább a tanúként meg- tapasztalt egzisztenciális határhelyzetben, a jellemet és identitást determináló radikális eseményben határozta meg egy korabeli interjúban: „Sosem voltam Auschwitzban. Mít tudhatnék erről? A küszöbön álltam, jó sokáig, és nagyon sok embert láttam, akik átlépték a küszöböt. Aztán rájöttem, hogy az az idő, amit a küszöbön állva töltöttem, sokkal pusztítóbb és sokkal fontosabb volt számomra, mint bármi más, ami velem történt.”¹ A könyv tehát azt mutatja be, amint egy különleges komplexitással és izgalmas eredetiséggel felépített gyermeki egyéniség találkozik ezzel a pusztító erejű, liminális tapasztalattal. Továbbá annak folyamatát, ahogy a túlélés érdekében kialakulnak benne különböző világteremtő mechanizmusok és narratívák.

A gyermeki gondolkodásmód minde- nekelőtt úgy tájékozódik az őt körülvevő veszélyes viszonyok között, hogy a hétköz- napokból s a felnőttek diskurzusaiból vett éles, kibékíthetetlen ellentétekre építi világ- értelmezését. Sondor Jóska nem bízik az ambivalens és bizonytalan helyzetekben, számára valaki vagy barát, vagy halálos el- lenség, azaz vagy angolpárti, vagy hitlerista, nincs alku vagy átállás. Ennek az etikai jó/rossz dichotómiának a logikája szerint rendezi az életét meghatározó jelenségeket és identitásokat – a külső kényszerre reagál- va. Ugyanis annak ellenére, hogy kiterjedt zsidó családja mindkét ágon már nemzedé- kek óta Magyarországon élt, elvált szülei pedi- g szinte teljesen asszimilált (Isaac Deutscher kifejezésével élve) „nem zsidó zsidók” – a Horthy-korszak diszkriminatív törvényei és gyűlöletet szító, rasszista propa- gandája miatt zsidó önonozosságát kényte- len a „magyar” identitáson kívül, ennek ellentétében megélni. Hiába lehet gyermeki képzeletének legfőbb vágya, hogy a magyar futballválogatott kapusa legyen, szinte na- ponta emlékeztetik rá, hogy a törvény a zsi- dóknak ezt megtiltotta.

Az iskola kivételesnek számító tanítója és a foci szenvedélyes játéka ideig-óráig képes emberséges oázisként funkcionálni s viszonylagosan áthidalni a gyűlölködő el- lentéteket. Ennek ellenére azonban a regény egyik legszívszorítóbb fejleménye érzékel- hető abban, ahogy a gyermeki narráció a há- borús körülmények között átveszi a napi politika feszültségeit, a forgalomban levő történelmi érveket, az ellenségteremtés nyelvét. A harci gépezet, a pusztító küzde- lem és a váltakozó frontvonal megrögzött figyelése normalitássá válik a gyerekek szá- mára, már ők is paranoiásan halálos ellensé- geket látnak mindenütt, és a kétségbeesett

bujdosás közepette Sondor Jóska már azon morfondírozik, hogy nyílássá szegődött régi focis haverjait felakassza, bebörtönözze vagy futni hagyja az oroszok győzelme után. A konstans ellenséglátás szükségszerűen megkeményíti a főszereplő szívét: „Az arco- mat, mellkasomat hideg vonta be, áthatol- hatatlan, áttörhetetlen páncél. Én katoná- nak születtem.” (511.)

Ez a rögeszmés, radikálisan eltökélt és folyton a korlátozó körülmények ellen láza- dó, jelképes attitűd egy ösztönös életigen- lésből táplálkozik, és lankadatlan reményt ad a szereplőnek a túléléshez – tulajdonkép- pen nem is tud elképzelni más alternatívát. A felnőttekkel dacoló viselkedése nem csu- pán gyerekeskedés, hanem a krízishelyzet- hez való megfelelő alkalmazkodás: „A feln- őttek sötétebben látták a jövőt, mert ők nem sakkoztak, gomboztak, nem rajzoltak térképeket, alig olvastak, más elfoglaltságuk se volt, csak hogy féljenek.” (423.) A vész- korszakot előidéző modern állami gyilkoló ideológia és infrastruktúra ellenében az in- dividuális engedetlenség, a bele nem nyug- vás, a gyermeki „rosszaság” tudja a túlélés útjait megnyitni. Ilyen értelemben Sondor Jóska pontosan a *Sorstalanság* Köves Gyuri- ja révén ábrázolt „jólneveltség” és halálra- ítelt magatartás ellenpólusát jelképezi – azt a világszemléletet, amelyben az egyné- dacolva a világpusztító körülményekkel, még- is megpróbálja szerencséje és leleményessé- ge révén saját sorsát irányítani.

A túlélés történetével párhuzamosan a regény részletes és érzékeltes humorral mutatja be a holokauszt előtti Magyarorszá- gon élő zsidóság életét. A dinamikus és vál- tozatos cselekmény révén belátást nyerünk egyrészt a vidéki vallásos zsidó közösségek hagyományos világába, másrészt pedig a budapesti modern, asszimilált zsidók hét- köznapjaiba – amihez a történet idejében már hozzátartoztak zsidótörvények, illetve a horthysta meg nyilas világ zsidógyűlölő folklórja. Nyíri továbbá nagy hangsúlyt hely- ez a pesti zsidóság heterogenitásának a bemutatására, jelezve a szakadékként tá- tongó osztálykülönbséget a Dob utcában élő munkásgyerekek, illetve a Pozsonyi úti lu- xusházakban lakó, elkényeztetett bankárfi- ók között: „Hirtelen kiderült, hogy ezek a gyerekek egészen más városban élnek.” (160.) Sondor Jóska igazságérzete mindvé- gig nem tud kibékülni azzal a ténnyel, hogy a túlélésben és menekülésben a gazdagok- nak sokkal több esélyük van, mint a pénz nélküli üldözötteknek: gazdag osztálytársait szinte kivétel nélkül viszontlátja a város ost- roma után, ám amikor a Klauzál téren meg- pillantja legjobb barátjának, kis Lángnak

a holttestét, fájdalomban kifakad: „Isten megőrült.”

A háború végeztével az események által okozott trauma átváltoztatja a főszereplőt, a minden ellen lázadó attitűd szükségessége megszűnik, mert az emlékezés és építés feladatai válnak fontossá. A regény utolsó jelenetében Sondor Jóska lelkiismeretesen takarítja fel a kirabolt, düledező zsinagógát, és közben hallani véli a deportált férfiak egyre hangosodó zsoltárecéjét. Rájön, hogy az addig kinevetett, ósdi hagyomány pusztulása után pontosan hiányával válik jelentőssé számára, és az áldozatokra, a halott barátok-

ra és családtagokra való emlékezés értelmet ad az eladdig csak harci identitásként felfogott zsidóságának.

Nem hibák nélküli regény a *Madárország*, de stilisztikai és szerkezeti gyengeségei ellenére is különleges és emlékezetes könyv tud maradni. A túlélő egyéni, gyermeki hangja révén az emlékező író a magyar történelem olyan időszakát ábrázolja, amelyhez ismételten kötelességünk visszatérni az empátia és a megértés imperatívuszával – Nyíri János ebben az emlékezési és önvizsgálati gyakorlatban nyújt egyedülálló irodalmi segítséget.

■ JEGYZET

1. Kiss Yudit: *Egy meg sem hallgatott tanú*. Magyar Narancs 2014/3.

ÚJ ÉVKÖNYV GENERÁCIÓK, KORSZAKOK, DISZCIPLÍNÁK PÁRBESZÉDÉRŐL

CERTAMEN. I. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szaksztyályában.

Szerk. Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila

■ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szaksztyályának legújabb vállalkozása a *Certamen* címet viselő évkönyv(sorozat) megindítása. Ez a kiadvány az immár több mint évtizedes Magyar Tudomány Napja tiszteletére szervezett konferenciákon elhangzott előadások nyomtatott fóruma kíván lenni. A kötetben közölt tanulmányok az erdélyi, de összmagyar és nemzetközi érdekltségű tudományművelés fontosságára hívják fel a figyelmet. A kötet az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos műhelyei széles körű munkásságának a tükré, így várható, hogy az Egyesület iránt érdeklődők és a szakemberek figyelmét egyaránt felkeltő olvasóközönséget is teremt magának.

A kötet három nagy fejezetre tagolódik: (I.) nyelv-, irodalom-, néprajztudomány; (II.) történelem, régészet; valamint (III.) művészet-történet tematikájú tanulmányokat tartalmaz.

A nyelv-, irodalom-, néprajztudomány témakör első tanulmányát András Zselyke jegyzi. Írása szervesen illeszkedik a kutatónak a két világháború közötti *Erdélyi Múzeum* folyóirat sajtó- és tudománytörténeti

szempontú feldolgozására törekvő doktori tanulmányainak keretébe. Jelen írás a nyelvész, az irodalom- és művelődéstörténész Szabó T. Attila sokoldalú munkásságát idézi meg, ezen belül is annak két aspektusát: az általa végzett helynévkutatás módszertani jelentőségét, illetve az eddig kevésbé hangsúlyozott nyelvvelővel tevékenységét összeszegzi. A dolgozat tézise és első következtetései szerint Szabó T. Attila mikrotoponímiai kutatásaival folytatja, és egyben meg is haladja a 19. századi pozitívizmust, a feltérképezésen túl átfogó elemzést nyújt az adott település összes helynevéről, különös jelentőséget tulajdonítva a határneveknek, így fontos történeti-földrajzi-gazdasági vonatkozásokra tud rávilágítani. A dolgozat második, átfogóbb, feltehetően a téma szakmai mellőzöttsége okán, sokkal rövidebb része a nyelvvelővelő cikkekkel foglalkozik, a kortárs nyelvhasználatról történő „konfrontáció” miatt több, érdekes összefüggés, eredeti felismerés helye.

Katona Hajnal Tünde tanulmánya a romániai magyarok kisebbségi nyelvi jogokkal kapcsolatos ismereteit vizsgálja. A szer-